

Planika: jo res poznamo?

Besedilo in foto: Nejc Jogan

Pred 120 leti so na Goriškem s cesarskim odlokom prepovedali izkopavanja in ruvanje planike, kar predstavlja prvo formalno zaščito neke rastlinske vrste na naših tleh. V zvezi s to okroglo obletnico je obsežno predstavitev planike pripravila že Špela Novak v prejšnji številki. Zdaj pa si oglejmo nekaj »samoumevnih« trditev, ki nam ob omembi planike pogosto pridejo na misel. Vse žal niso tako zelo resnične.

PLANIKA JE TUJERODNA

Ni res! Velika večina vrst planikinega rodu (*Leontopodium*) je v resnici azijska, a rod je verjetno terciarne starosti in zelo verjetno je naselil gorovja, nastala v času alpske orogeneze konec terciarja, še pred ledenimi dobami, torej pred več kot 2 milijonoma let. Evropske planike so dokazano potomke veje, ki ji je uspelo zasesti skrajni zahod tega obsežnega območja. O tem, kdaj točno se je ta uspešna širitev proti zahodu zgodila, obstajajo različne hipoteze, a vse kaže, da najkasneje v zadnji poledenitvi, torej kakih 100.000 let nazaj. O tem lahko sklepamo tudi po velikem obsegu uspevanja planik v Evropi: od juga Balkana do južne Skandinavije in Pirenejev. Situacija na ozemlju današnje Slovenije je bila v tistem času popolnoma drugačna od današnje: severna obala Jadrana je bila umaknjena več kot 100 km južneje, naše Alpe je prekrival stalen ledeni pokrov, ki je z ledeniki postopno lezel v alpske doline, vegetacija preostalega dela območja pa je bila podobna današnjim borealnim, torej je imela podobno vrstno sestavo, kakor jo danes vidimo v gornjem montanskem in subalpskem pasu. Približno v isti čas segajo tudi najstarejši dokazi o obstoju človeka na naših tleh. Do velikih sprememb podnebja je prišlo šele konec pleistocena, torej le (!) približno 10.000 let nazaj. Tako je tudi večina naše avtohtone flore prišla na to območje šele v tem obdobju, saj so današnje nižinske vrste lahko preživele ledenodobne ohlavitve le v zatočiščih stotine kilometrov južneje. O tujerodnosti govorimo šele pri tistih vrstah, ki so naše kraje naselile kot posledica delovanja človeka. Najstarejše tujerodne vrste so tako na primer žitni pleveli, ki so pred 5.000–7.000 leti skupaj z gojenjem žit dosegli tudi naše kraje, a o resnično problematičnih tujerodnih vrstah govorimo šele pri skupini t. i. neofitov, ki so k nam prišli v zadnjih 500 letih. Planika je tako rod, ki je po starosti pri-

Sredozemska enoletnica *Evax pygmaea*, ki naj bi pred planiko nosila ime »leontopodium«.

merljiv z rodом človeka, v naših gorah pa zanesljivo dosti bolj samonikel od današnjih človeških naseljencev.

POLSTENA DLAKAVOST PLANIKI OMOGOČI PREŽIVETJE V GORAH

Ni res! Če pogledamo množico visokogorskih rastlin, je delež tako dlakavih, kot je planika, v resnici neznamenit, vsekakor pa nič večji od deleža takih kosmatink v nižinah. Tudi naši planikini najozji sorodniki iz rodu griževcev so večinoma nižinske enoletnice toplih in suhih rastišč, a čisto podobno dlakavi. Z omogočanjem preživetja v gorah torej poraslost nima nobene zveze – gre za zelo antropomorfno razlago navideznega kožuščka. V resnici so visokogorske rastline prilagojene na ekstremna rastišča na zelo različne načine: od očitnih, kot je nizka rast v gostih sestojih, do manj opaznih, kot so na primer višja gostota listnih rež, izrazito bolj razviti podzemni deli rastline, sposobnost fotosintetiziranja že pod 30 cm debelo snežno odejo, sposobnost preživetja dolgotrajne izsušitve prsti ... Prav gosta poraslost celo zmanjšuje učinkovitost delovanja listnih rež, res pa lahko do neke

mere zasenči listno povrhnjico, prepreči ali zakasni omočenje povrhnjice ob dežju, rahlo blaži vpliv hitrih temperaturnih sprememb ... Nič od tega ni posebej pomembno v gorah.

PLANIKA IMA BEL CVET

Ni res! Tisto, kar pri planiki spominja na cvet, je v resnici zapleteno sestavljeno socvetje, t. i. psevdantij, torej socvetje, ki po obliki spominja na cvet in na ta način postane bolj opazno za oprasovalce. Navidezno cvetno odevalo planike so tako beli polstenodlakavi ovršni stebelni listi, podobno kot ima božična zvezda rdeče obarvane ovršne liste. In niti tisti krogi v sredini niso cvetovi, ampak je vsak posamezni krogec en košek, torej spet socvetje, v katerem je nameščenih po 10 do 20 drobnih cvetov, vse skupaj pa obdajajo dlakavi črnkasti ovojčkovi listi. Če bi že želeli govoriti o barvi cveta planike, bi torej morali pogledati venčne liste drobcenih cvetov v koških, ti pa so rumenkasti.

PLANIKA JE OGRŽENA

Če govorimo o neposredni ogroženosti zaradi človeka, to ni res! Vsaj zadnjih ne-

Močvirski griževca (*Filaginella uliginosa*), daljni sorodnik planike iz nižin.

kaj desetletij, verjetno pa že kar stoletje, nabiranje planike več ne ogroža, s težko dostopnostjo večine rastišč pa je bila že od nekdanjega dokaj dobro zavarovana. Ideja o ogroženosti planike je pravzaprav posledica nenavadne modnosti visokogorja v drugi polovici 19. stoletja, katere posledica ni bilo le trgovanje planik kot dokaz obiska gora, ampak tudi povpraševanje po herbariziranih planikah in trgovina z njimi, o čemer obširneje poroča Špela v prej omenjenem članku. Posledica prave dejavnosti je bila menda, da so različne alpske dežele s predpisi omejile ali prepovedale nabiranje planik. Med takšne akte sodi tudi predpis za Goriško, katerega 120-letnico praznujemo letos in ki je prvi takšen predpis na ozemlju današnje Slovenije. Ta cesarjev odlok je prepovedoval ruvanje in izkopavanje planik, ne pa njihovega nabiranja. Torej so imele planike tedaj podoben status, kot ga imajo danes zvončki, pasji zob, telohi ... Od konca 19. stoletja, ko je med iskanjem planike vsako leto nekaj planincev tudi umrlo, so se časi spremenili. Nekaj je naredilo samo formalno zavarovanje, nekaj vzgoja, nekaj druge modne muhe, nekaj moderno udo-

bje, tako da danes velika večina planik v naših gorah rase nemoteno. Tisto, kar bi danes vendarle utegnili ogroziti planiko in tudi druge visokogorske vrste, je postopno ogrevanje podnebja, ki tudi v visokogorju omogoča uspevanje vrstam, ki so doslej rasle recimo le v subalpskem pasu. Te lahko po naravni poti tako postopoma izpodrinejo visokogorke.

Struktura sestavljenega socvetja planike je prav tako kot pri ostalih dveh sorodnicah.

PLANIKO KOT SIMBOL NAJDEMO V LJUDSKI UMETNOSTI IN OBRTI

Res je, vendar pa nikakor ni vse, kar od daleč spominja na planiko, poskus prikaza planike. Kot simbolizirano planiko lahko vidimo celo starodavno geometrično šestlistno znamenje (mora, svarica, perunica), katerega korenine so gotovo v krajih, kjer planika ne raste. Hkrati pa je planiko z nekaj krogci (koškastimi socvetji) v sredini in zvezdasto razporejenim „cvetnim odevalom“ (v resnici gre za ovršne liste socvetja) zelo lahko stilizirati; ker hkrati velja za simbol visokogorja, se jo velikokrat uporablja v najrazličnejše namene.

PLANIKA JE LJUDSKO IME

Skoraj gotovo ni res! Celo zelo verjetno je, da je to ime skovanka romantičnega odnosa meščanstva do gora in gorskega cvetja iz druge polovice 19. stoletja. Ljudje, ki so živeli v gorah, so v preteklosti edini prihajali v stik s to rastlino. Vedelo se je, da pomaga pri grizi goveje živine, torej bi bilo ljudsko ime griževca samoumevno, po posebni obliki socvetja bi ji zelo pristajalo tudi ime očnica. Vse izpeljanke, ki namigujejo na planine in skalovje, so tej rastlini lahko dali le ljudje, ki so prišli od drugod, saj je imenovanje ene od stotin gorskih vrst po gorah za domačine gotovo nesmiselno. To je tako, kot da bi neki gozdni vrsti rekli „gozdnica“. Nekako neopažena je prva objava slovenskega imena planinka (!) v seznamu imen Tuškovih *Štirih letnih časov* (1867). Vir tega imena ni jasen, pa tudi v besedilu rastlina ni omenjena. Če pogledamo sočasni Šulekov *Jugoslavenski imenik bilja* iz leta 1879, vidimo, da je Freyer sporočil slovensko ime pečnica; nadalje se navajata imeni očnica in očino zelišče, celo slovenski prevod latinskega rodovnega imena „levova noga“, imen planika ali planinka pa ne najdemo (!). Ime grižovca se po Freyerjevem poročanju nanaša na nižinsko enoletnico *Gnaphalium germanicum*. Uporaba imena planika je prvič zaznana v dnevnem časopisu iz 80. let 19. stoletja. Od leta 1884 dalje se je ime, kot kaže, „prijelo“, iz rabe pa počasi potisnilo resnično ljudska imena. Tako Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* (1894–95) za planiko še navaja kar 12 slovenskih imen, večinoma s pripisom krajevnega izvora, le pri imenu »planika« izrecno navaja Tuška in »Vrt.«, torej verjetno vrtnarsko rabo. Druga imena so še belunc, goličavarica, mačnica, očinc, očnica, otebica, pečnica, skalarica, skalica, očino zelišče in zvezdnica, torej krepko več od Šuleka. Tudi Seidl v *Rastlinstvu naših Alp* (1918) uporablja le ime očnica. Samo to ime se kot domači sinonim pojavlja vse do današnjih dni. Čeprav je njegova ljudska

raba ponekod vezana tudi na spominčice, ne bi bilo napačno, da bi mu pri planiki dali prednost.

PLANIKO SO NAPAČNO IMENOVALI GRIŽEVEC

Verjetno ni res! Pravzaprav je celo zelo verjetno, da so planiko vsaj ponekod imenovali prav griževcec, saj je izpričana njena uporabnost za zdravljenje griže pri živini. Na Gorenjskem pa drugih vrst, ki jih danes uvrščamo v rod griževcev, skorajda ni. Proces preimenovanja je bil tako najbrž obraten: modni planiki so naredili bolj razkošna imena, na primer pečnica, planinka ali planika, slovenski izraz griževcec pa uporabili za sorodni rod, ki ljudskega imena dotlej zelo verjetno sploh ni imel.

PLANIKO SO VČASIH NAPAČNO UVRŠČALI V ROD GNAPHALIUM

Ne, ni bilo napačno! Botanika se pač kot vsaka stroka razvija. Kar je veljalo za pravilno pred 250 leti, so kasneje postopno spreminjali, do pred pol stoletja pogosto bolj na podlagi nekega občutka. Tako je Linne planiko skupaj z nekaj ozko sorodnimi rodovi, kot jih obravnavamo danes, uvrstil v rod *Gnaphalium*, pri čemer je sledil predhodnikom, kot so bili Clusius in brata Bauhin, ne pa na primer Dodartu, ki

je že konec 17. stoletja ime *Leontopodium* uporabil na nivoju samostojnega rodu. Planika je bila tako pri Linneju imenovana *Gnaphalium leontopodium*. Cassini je 1819 presodil, da bo skupino vrst izločil v samostojen rod; to velja še danes. Tako imamo v rodu *Leontopodium* nekaj 10 azijskih vrst in najverjetneje eno samo evropsko. V zvezi s tem se pojavi še majhna zadrega: če je namreč evropska vrsta res le ena, potem je njeno veljavno ime *L. nivale*, pri nas pa bi v tem primeru rasla njena podvrsta *L. nivale* subsp. *alpinum*. Če pa obvelja, da gre za dve samostojni vrsti, potem je naša upravičena do znanega imena *L. alpinum*, medtem ko je *L. nivale* južnejša. Nič od tega torej ni „napačno“; vsako od imen je nek odraz časa in načina interpretacije znanja o sorodnosti med vrstami.

NA »LEVJE TAČKE« SPOMINJA OBLIKA OVRŠNIH LISTOV SOCETJA

No, tu pa smo pri bolj diskutabilni temi. A če imate kje pri roki kakega levjega sorodnika, ki zadovoljno prede, preprosto pogledjte mačjo tačko od spodaj: okrogle kožnate prste in stopalce obdaja gosta dlaka. Mar ne spominja na krogce v sredini planikinega socvetja? Drugače pa je bilo včasih to zveneče strokovno ime v rabi za neko drugo rastlino, ki v naših krajih ne

Tačka malo bolj domačega sorodnika leva, ki s strukturo blazinic, dlakavostjo in kremplji spominja na sestavljeno socvetje omenjenih rastlin.

rase, saj je prava sredozemska enoletnica. Danes ji pravimo *Evax pygmaea*, zgradba njenega socvetja pa je resnično podobna kot pri planiki. Očitno se je srednjeveškim zeliščarjem zdelo škoda tako razkošnega imena za neopazno enoletnico, pa so si ga izposodili za planiko. In tudi to je bila v tistih stoletjih popolnoma normalna praksa, ki se je vlekla še v čase po Linneju, ko so se vendar postopno izoblikovala bolj stroga nomenklatura pravila. Tako, nekaj mitov smo prizemljili, a planika gotovo ni edino „mitološko bitje“ med rastlinami. 🌿

Gnezda v koruzi

Besedilo: Urban Dajčman in Katarina Drašler

V Herpetološkem društvu – *Societas herpetologica slovenica* smo tudi letos izvajali projekt, s katerim smo spremljali gnezdenje močvirske sklednice (*Emys orbicularis*) na Ljubljanskem barju. Projekt je pod finančnim okriljem Mestne občine Ljubljana potekal na območju kanala Curnovec v jugozahodnem delu občine. Na terenu smo člani društva preživeli okoli 200 ur, razporejenih v 50 bolj ali manj mokrih in s komarji bogatih terenskih dni.

V času gnezdenja (maj–julij) smo samici z oddajniki sledili vsak večer med 20. uro in polnočjo. Pozorni smo bili predvsem na samice, za katere smo predhodno potrdili gravidnost, da torej nosijo jajca in se pripravljajo na kopanje gnezda, saj so nas primarno zanimala lokacije gnezd in kasneje njihova zaščita. Gravidnost smo potrdili pri 4 samicah in nato našli 4 gnezda. Ker projekt poteka že drugo leto, smo lahko po primerjavi podatkov s prejšnjo

Samica močvirske sklednice (*Emys orbicularis*), opremljena z radijskim oddajnikom. (foto: Katarina Drašler)